

9.

Boer tussen markt en maatschappij De modernisering nader beschouwd

In de voorafgaande zeven essays is aan de hand van verschillende thema's gezocht naar de effecten van de naoorlogse modernisering van de landbouw. In dit laatste korte essay worden die thema's samengebracht. Daarbij wordt niet alleen een antwoord gegeven op de vraag hoe de positie van de boer tussen markt en maatschappij na de Tweede Wereldoorlog is veranderd, maar ook op de vraag welke problemen dat voor historici stelt bij de bestudering van de landbouwgeschiedenis.

In de jaren zestig van de twintigste eeuw verschenen tamelijk plotseling grote kippenboerderijen in het Nederlandse landschap. Kippenhouderijen met een omvang van 20.000 dieren of meer waren tot dan toe eigenlijk alleen in het buitenland bekend. Nieuwe productietechnieken en afzetmogelijkheden via de supermarkten maakten deze toenmalige 'megastallen' ook in Nederland rendabel. Dit soort bedrijven vereiste een geheel ander management dan het 'traditionele' boerenbedrijf in Nederland. De industrialisatie van de landbouwproductie kreeg hier nog veel nadrukkelijker vorm dan in de moderniseringsconcepten die vlak na de Tweede Wereldoorlog door de overheid waren geïnitieerd. De Nederlandse bio-industrie, die later ook in andere sectoren van de veehouderij ingang vond, is als het ware in deze bedrijven ontstaan.

De Wageningse hoogleraar sociologie E.W. Hofstee, één van de voorstanders van de modernisering bij uitstek in die jaren, merkte verbaasd over de managers van de nieuwe kippenhouderijen op dat hier een nieuw type boer was geboren, een die vanuit sociologisch perspectief nog onbekend was.¹ Deze 'nieuwe' boer beantwoordde niet aan de opvattingen die de moderniseerders huldigden over 'de moderne boer'. Hij leek immers een manager te zijn voor wie allerlei kernwaarden van het boerenbestaan geen betekenis meer hadden. Het roept de vraag op in hoeverre de verbazing van Hofstee en zijn medewerkers oprecht was. Goed en wel beschouwd lijken zij namelijk zelf de industrialisatie van de land-

¹ Inleiding van Hofstee bij het boek A.K. Constandse, *Boer en toekomstbeeld. Enkele beschouwingen naar aanleiding van een terreinwerking in de Noordoostpolder* (Wageningen: Landbouwhogeschool, 1964).

bouw in Nederland gepropageerd te hebben, door sterk de nadruk te leggen op de schaalvergroting en rationalisatie van de productie. Zij waren het ook die vonden dat niet langer het boer-zijn de leidende gedachte voor de agrariër moest zijn, maar diens ondernemerschap: niet het doorgeven van traditionele boerenwaarden, maar winstmaximalisatie moest centraal staan op het boerenbedrijf. Was de manager op de nieuwe kippenhouderij niet de ultieme verwerkelijking daarvan?

Achteraf valt wel te beredeneren waarom de Wageningse sociologen zich door de ontwikkelingen overvallen voelden. Hun moderniseringstheorie en -modellen waren gebaseerd op een naoorlogse maakbaarheidsgedachte waarin de overheid een belangrijke rol speelde. De overheid moest, met behulp van de verzuilde boerenstandsorganisaties, de Nederlandse boerenbevolking naar een nieuwe economische en sociale werkelijkheid leiden. De Wageningers probeerden dat vooral vanuit sociaal-cultureel perspectief te benaderen. Volgens hen leefde de boer immers in een 'cultural lag': fysiek verkeerde hij in de moderniteit van de industrialiserende 20^e eeuw, maar mentaal bevond hij zich nog in de traditionele ambachtelijke samenleving van de 19^e eeuw. Hoewel de modernisering van de landbouw al aan het einde van de 19^e eeuw had ingezet, bleven veel (kleine) boeren vasthouden aan traditionele waarden.² Ook deze groep diende zich aan te passen aan de moderne samenleving. Vandaar dat zij een van de doelgroepen werd van een nieuwe moderniseringsronde na de Tweede Wereldoorlog.

Volgens de Wageningse sociologen was elk economisch handelen uiteindelijk sociaal handelen. Vandaar dat zij meenden dat een verandering van het sociale gedrag automatisch zou leiden tot een andere economische attitude. Wie de boer ervan zou overtuigen dat lenen van banken, het voeren van een efficiënt huishouden, het laten doorstuderen van de kinderen, het participeren in besturen van de gemeenschap, het lezen van kranten en zelfs het met vakantie gaan, gelijk stond aan het aanvaarden van moderne sociale waarden, kon er haast als vanzelf van uit gaan dat deze boer zijn bedrijf efficiënter zou beheren.³ Hierbij hebben de Wageningers echter de kracht en snelheid van het internationale economisch proces schromelijk onderschat. Terwijl ze bezig waren met hun sociale hervormingsprogramma's in hun planmatige projecten, werden zij ingehaald door de modernisering door de markt zelf. De modernisering door die zijde bleek van een nog veel dwingender aard dan die van de overheid. Achteraf kunnen we vaststellen dat aan het begin van de jaren tachtig van de 20^e eeuw om minimaal drie redenen een nieuwe fase in het Nederlands naoorlogse moderniseringspro-

² Vergelijk ook: Piet van Cruyningen, *Boeren aan de macht? Boerenemancipatie en machtsverhoudingen op het Gelderse platteland 1880-1930* (Hilversum: Uitgever Verloren, 2010).

³ Erwin H. Karel, *De maakbare boer. Streekverbetering als instrument van het Nederlandse landbouwbeleid 1953-1970* (Groningen/Wageningen: NAHI, 2005), 21-80.

ces aanbrak. In de eerste plaats trok de overheid zich geleidelijk terug als aanjager van de modernisering. Dit is geenszins een abrupte overgang geweest. Sommige moderniseringsprogramma's waren al eerder gestopt, zoals in 1970 het streekverbeteringsprogramma. In de decades daarna liet de overheid allerlei zaken, waaronder de voorlichting, steeds meer over aan de markt. In de tweede plaats kwam de modernisering definitief onder invloed van een neoliberale economische ideologie, niet in de laatste plaats omdat dit de dominante economische denkwijze binnen de EU werd. Dit maakte ook een verdergaande globalisering van de landbouwsector in een internationaal netwerk van ondernemingen mogelijk. In de derde plaats veranderde de positie van de boeren op het platteland. Eeuwenlang was het Nederlandse platteland beschouwd als het vrijwel exclusieve domein van de boeren, maar de Landinrichtingswet (1985) liet zien dat dit platteland een integraal onderdeel was geworden van de urbane samenleving.

Achteraf bezien kunnen we dus vaststellen dat de aanvankelijk door overheden, ook in andere westerse landen geïnitieerde, modernisering werd overgenomen door marktpartijen. Binnen de Nederlandse verhoudingen verviel daardoor de deels sociologische grondslag van het moderniseringsprogramma en werd de economische leidraad richtinggevend. De economisering van het boerenbestaan, in wezen een proces dat zich al sinds het einde van de 19^e eeuw langzaam ontwikkelde, versnelde toen. Wat betekende dit voor de sociologische aspecten van het boerenleven? De opmerkelijkste vaste waarde binnen het boerenbedrijf is 'de familie'. Na de Tweede Wereldoorlog is door economen, sociologen en andere wetenschappers herhaaldelijk voorspeld dat het gezinsbedrijf als bouwsteen van de agrarische sector zou verdwijnen.⁴ Ook politici, onder wie Sicco Mansholt, geloofden niet in een toekomst voor het agrarische gezinsbedrijf. Niets is minder waar gebleken. Anno 2012 is nog steeds ruim negentig procent van de boerenbedrijven een gezinsbedrijf. Dat is opmerkelijk in een moderne kapitalistische samenleving waar het gezin vooral een sociaal-affectieve functie heeft gekregen en nauwelijks nog een economisch organisatorische betekenis bezit. Toch is er wel een aantal redenen aan te dragen die dit fenomeen deels kunnen verklaren.

Op sociaal-psychologisch vlak blijkt het zogenaamde 'boer-zijn' een veel sterkere waarde te zijn dan vaak wordt verondersteld. Sommige Wageningse sociologen constateerden al in de jaren zestig van de 20^e eeuw dat zelfs de meest gemoderniseerde boeren in de toenmalige IJsselmeerpolders deze als traditioneel beschouwde waarde nog steeds huldigden.⁵ De daarmee gepaard gaande emotionele verbondenheid aan het familiebedrijf werd versterkt door de groeiende kapitaalsintensiteit van de agrarische ondernemingen. Deze boerderijen werden daardoor moeilijker verhandelbaar. Beginnende boeren moesten steeds grotere

⁴ L. Klaver en S. Zwart, *De complexe verhouding tussen familie en bedrijf in de landbouw* (Wageningen: Wetenschapswinkel Landbouwniversiteit, 1996).

⁵ Constandse, *Boer en toekomstbeeld*.

leningen aangaan, wilden zij een bedrijf kunnen overnemen. Voor de verkopen- de boer zat er vaak niets anders op dan na stopzetting van het bedrijf de bezittingen op te splitsen en te verkopen. Het beste alternatief bleef vererving van vader op zoon of dochter, omdat het overnameproces dan geleidelijker verliep, omdat het belastingtechnisch grote voordelen bood en omdat afspraken konden worden gemaakt over het erfdeel van eventuele broers en zussen. Dit had echter ook tot gevolg dat de boerenstand, zeker in vergelijking met andere beroepscategorieën, een tamelijk gesloten stand werd. Dit werd versterkt door het feit dat het aantal boeren in Nederland vanaf de jaren zestig, mede als gevolg van de schaalvergroting, sterk daalde. Vooral de kinderen van kleine boeren voelden er weinig voor het ouderlijke bedrijf over te nemen. Hun ouders kozen er daarom voor gebruik te maken van het net ingestelde Ontwikkelings- en Saneringsfonds (O&S - 1963), dat hun na stopzetting van het bedrijf een redelijk pensioen garandeerde. De vrijkomende bedrijfsruimten werden overgenomen door de kapitaalkrachtigere zonen uit gezinnen met middelgrote en grote boerenbedrijven. Weliswaar lukte het af en toe een buitenstaander door dringen in de landbouwsector – vaak overigens in een niche-markt – maar hun aantal was relatief gering.

Naast de hiervoor geschetste mengeling van sociaalpsychologische en economische redenen, zag de markt blijkbaar geen economische noodzaak het gezinsbedrijf als verouderd aan te merken. Weliswaar bezitten sommige Trans National Corporations (TNC's) eigen boerenbedrijven geleid door bedrijfsleiders, maar deze vormen nog steeds een relatief gering aantal van de toeleverende bedrijven. De rol van het boerenbedrijf is in de moderne tijd veranderd. Eeuwenlang stond het agrarische bedrijf als het ware aan het begin van de voedselproducerende keten. Deze aanbodzijde bepaalde in hoge mate welke producten er uiteindelijk op de markt te koop waren. Sinds de industrialisatie aan het eind van de 19^e eeuw kwam daar geleidelijk verandering in. Door de opkomst van de agro-industrie, de coöperaties en het toenemende belang van de bankensector in de landbouw groeide het institutionele netwerk rondom de boerderij. Bovendien bleek de vraagzijde, vertegenwoordigd door de supermarkten, ook sturende invloed te kunnen uitoefenen. Het institutionele netwerk werd in de jaren zeventig door Bruno Benvenuti al in zijn TATE model in een theorie geconceptualiseerd.⁶ Later beschreef Van der Ploeg het als een sterk uit de hand gelopen kennissysteem, waarin de boer nog slechts in een virtuele hoedanigheid functioneerde.⁷ In feite is de boer een kleine schakel geworden in een uiterst ingewikkelde voedselproducerende industrie waarin vooral TNC's (waaronder veel supermarkten) grote invloed kunnen uitoefenen. In sommige sectoren van deze industrie zijn het niet meer dan twee tot drie ondernemingen die het proces van producent

⁶ Bruno Benvenuti, *Geschriften over landbouw, structuur en technologie. Ingeleid, bewerkt en vertaald door Jan Douwe van der Ploeg* (Wageningen: Wageningen Landbouwniversiteit, 1991).

⁷ Jan Douwe van der Ploeg, *De virtuele boer* (Assen: Van Gorcum, 1999).

naar consument beheersen. Zij hebben, naast aan hun bedrijf gebonden grote toeleveranciers, belang bij vele kleine toeleveranciers (boeren), die zo nodig tegen elkaar kunnen worden uitgespeeld. Het gezinsbedrijf leent zich daar vooralsnog bij uitstek voor, omdat daarbinnen over het algemeen veel langer risico's en verliezen aanvaard worden dan in andere bedrijfsvormen. Vandaar dat in sommige regio's het gezinsbedrijf terugkeert, zoals in Oost-Groningen, waar de herenboerderijen weer veranderen in gewone gezinsbedrijven met de boer zelf op de tractor.

Overigens wil het feit dat het gezinsbedrijf de Nederlandse landbouwsector schraagt niet zeggen dat het boeregezin in sociaal opzicht niet is veranderd in de voorbije eeuw. Door de opkomst van allerlei moderne communicatiemiddelen zoals de televisie en de computer, maar ook door het toenemende onderwijs dat kinderen uit agrarische gezinnen krijgen, is het sociologisch onderscheid tussen stad en platteland de afgelopen halve eeuw sterk vervaagd. Mede door inzet van de overheid is het moderne westerse gezin, dat in de stad al standaard was, ook op het platteland het gangbare model geworden. Dit heeft in elk geval voor veel boerinnen consequenties gehad. Lange tijd bestond er een trend om hun rol in het bedrijf te minimaliseren en hun verzorgende rol voor het gezin te laten toenemen. In het verlengde van het emancipatiestreven vanaf eind jaren zestig lijkt hun rol echter weer te veranderen. Sporadisch treedt de boerin al als bedrijfsopvolger op en in toenemende mate verdient ze buitenshuis een eigen inkomen. Hier doet zich een merkwaardig fenomeen voor. In de jaren vijftig probeerden de moderniseerders de inkomensstrategie van sommige kleine boeren te ontmoedigen. In deze strategie werden de inkomens van kinderen ingezet om het boerenbedrijf in stand te houden. Tegenwoordig zijn er echter nog steeds boeren die elders verdiende inkomens (van vrouw, kinderen of henzelf) moeten gebruiken om het bedrijf te laten voortbestaan. Overigens zijn er ook vrouwen die binnen het eigen bedrijf alternatieve werkzaamheden zoeken (boerderijcamping, zorgboerderij, kinderopvang, boerderijwinkel). Deze sector ontwikkelt zich als een alternatief voor boeren die geen heil meer zien in de voortschrijdende modernisering en voor wie de binding met de regio van groter belang is dan het bezit van een voor buitenstaanders ontoegankelijke boerderij.⁸

In wezen bestaat de groep die op zoek is naar alternatieve inkomensstrategieën dus uit twee categorieën. Deels zijn zij 'slachtoffers' van de modernisering, dat wil zeggen boeren die het onder de nieuwe productieomstandigheden niet meer kunnen bolwerken. Anderzijds is er ook een groep die om 'ideologische' redenen een eigen weg zoekt in de agrarische wereld. Zij wil zich niet langer neerleggen bij de 'tucht' van de markt, omdat deze weg of geestelijk te weinig

⁸ R. van Broekhuizen et al (red), *Atlas van het vernieuwend platteland* (Doetinchem: Misset, 1997); Jan Douwe van der Ploeg, Jan Douwe van der Ploeg et al (red), *Kleurrijk Platteland. Zicht op een nieuwe land- en tuinbouw* (Assen: Van Gorcum, 2002).

bevrediging schept, of omdat men die te milieuvervuilend vindt. Ook binnen het moderne landbouwsysteem zoeken boeren soms naar verrassende nieuwe wegen en strategieën. De ‘semigrant’ is daarvan een goed voorbeeld. Hij (of zij) internationaliseert het eigen bedrijf door een nieuwe productie-unit in het (verre) buitenland te openen en tegelijkertijd in het moederland een eigen verkoopkantoor aan te houden. Op deze wijze profiteert de semigrant optimaal: niet alleen verzekert hij zich van een goede afzet, maar tevens kan hij gebruik blijven maken van de Nederlandse innoverende kennis, één van de belangrijkste agrarische exportproducten anno 2012 die in het moederland door een veelheid van instellingen en instituties geproduceerd wordt. Die hoogwaardige kennisproductie is een product van de trits onderzoek-voorlichting-onderwijs (OVO), die vanaf het einde van de 19e eeuw een belangrijke rol speelt. Overigens zien we ook in dit systeem de rol van de overheid de laatste decennia snel slinken ten gunste van het bedrijfsleven. De semigrant verschilt duidelijk van de migranten vlak na de oorlog. Die vertrokken om diverse redenen, waaronder het gebrek aan land en toekomstmogelijkheden, om zich elders in het buitenland definitief te vestigen en te integreren in het nieuwe moederland. Hun band met Nederland vervaagde na enkele generaties. De semigrant bestaat daarentegen bij de gratie van de band die hij behoudt met het land van herkomst. De moderne semigrant is vooralsnog een uitzondering. Ook degenen die buiten het ‘reguliere’ circuit op zoek gaan naar alternatieve strategieën vormen nog slechts een relatief geringe fractie van de landbouwers. Het gros van de boeren volgt nog steeds het *mainstream* moderniseringspad.

De modernisering heeft ertoe bijgedragen dat de rol van boeren in verschillende maatschappelijke velden sterk is veranderd. Wellicht het meest duidelijk is dat in de politiek. Rien Munsters concludeerde in een onderzoek naar de rol van boeren in de politiek hoe hun politieke engagement in de loop van de 20^e eeuw steeds minder werd.⁹ Dit had onder andere te maken met de veranderde rol van de boer op lokaal niveau. Het aantal boeren in de dorpsgemeenschap daalde door de schaalvergroting in de agrarische sector. Hun plaatsen werden vaak ingenomen door forenzen die geheel andere belangen hadden dan de landbouwers. Bovendien vervulden de boeren in afnemende mate een rol als werkgever in de gemeenschap. De verregaande mechanisatie maakte dat landarbeiders schaars werden. Het grootste deel van het werk op het boerenbedrijf werd steeds meer door de boer zelf gedaan, eventueel met behulp van zijn gezin. Het algemeen belang dat de boer in zijn hoedanigheid van werkgever vertegenwoordigde in de gemeenschap verdween daardoor. Wat resteerde waren hooguit nog eigen belangen die de ruimtelijke verdeling in de directe omgeving betroffen. De modernisering zorgde er wel voor dat de lokale oriëntatie van boeren veranderde in

⁹ Q.J. Munsters, *De stille revolutie op het agrarische platteland. Boeren en openbaar bestuur 1917-1986* (Assen: Van Gorcum, 1989).

een bovenlokale gerichtheid. De gespecialiseerde boer was immers minder geïnteresseerd in de productietechnieken van zijn directe buurman, maar des te meer in die van zijn in de zelfde gespecialiseerde sector werkende collega elders in het land. Bovendien beïnvloedde dat wat in Den Haag en Brussel gebeurde de werkzaamheden op de boerderij steeds meer. Dat verklaart waarom boeren tot ver na de Tweede Wereldoorlog grote invloed bleven uitoefenen op hun belangen in de landelijke politiek.

De boeren organiseerden zich vlak na de oorlog in een hecht ‘Groen Front’: de innige samenwerking tussen politieke partijen, landbouworganisaties en Ministerie van Landbouw. De standsorganisaties van de boeren traden daarin enerzijds als belangenbehartigers van de boeren op, maar anderzijds ook als disciplinerders. Ze duldden weinig kritiek op de moderniseringskoers die ze voerden. Paradoxaal genoeg is het diezelfde modernisering die in belangrijke mate verantwoordelijk is voor de ondergang van dit Groene Front. Boeren voelden lange tijd op grond van hun boer-zijn een collegiale verantwoordelijkheid voor hun lotgenoten. De scherpe verzakelijking van het boerenbestaan en vooral ook de specialisatie in afzonderlijke bedrijfstakken lieten de gemeenschappelijke belangen langzaam verdwijnen. Melkveehouders hebben al naar gelang de omstandigheden andere politieke doelen dan de varkenshouders. Bovendien neigde de politiek ertoe om meer aan de markt over te laten. In veel opzichten werd het beleid op de boerderij steeds meer bepaald door andere krachten in de voedselproducerende keten. Een sectorale organisatie ligt daarom tegenwoordig meer voor de hand dan een organisatie op grond van het boer-zijn.¹⁰

Niet alleen de interne verscheurdheid speelde een rol bij het uiteenvallen van het Groene Front. Ook de opkomst van een sterke milieu- en natuurbeweging zorgde voor tegenstrijdige belangen bij de verschillende partijen binnen dat Front. Tot in de jaren zeventig kon de overheid de belangen van de boeren vrij exclusief behartigen. Toen milieu en natuur echter meer geaccepteerd raakten als algemeen belang, was het met die monopoliepositie gedaan. De overheid kwam in een tweeslachtige positie die ook tegenwoordig nog geldt. Sinds de jaren zeventig worden door het Nederlandse publiek vraagtekens gesteld bij de veronderstelde milieuvriendelijkheid van boeren. Dat valt ongeveer samen met het moment dat de negatieve effecten van de bedrijfsmodernisering steeds vaker in het nieuws kwamen. Vooral de discussie over de mestproblematiek speelde daarbij een essentiële rol. De explosieve stijging van het aantal varkens, een direct effect van de modernisering, veroorzaakte een ‘mestoverschot’ dat vanwege de hoge ammoniakuitstoot zeer belastend voor het milieu was. Het Ministerie van Landbouw, dat lang getreuzeld had om de problematiek aan te pakken, werd

¹⁰ Daniël Broersma, *Het Groene Front voorbij. De agrarische belangenbehartiging door LTO Nederland 1995-2000* (Groningen/Wageningen: NAHI, 2010).

toen gedwongen nogal rigoreus in te grijpen.¹¹ In latere jaren speelde vooral de herhaaldelijk uitbrekende massale dierziekten een rol in het negatieve imago van boeren, evenals het soms overdadig inzetten van gewasbeschermers en grondverbeteraars in de akker- en tuinbouw.

Toch kan niet gezegd worden dat de boer per definitie milieuvriendelijk is. Zoals hiervoor geschetst zitten boeren gevangen in het systeem van de voedselproducerende industrie. De druk om tegen een zo laag mogelijke prijs te produceren, vaak ongeacht de schade voor het milieu, is dan ook hoog. Wanneer de milieuproblematiek in de agrarische sector in drie velden wordt verdeeld (aantasting van het landschap, toepassing van gewasbeschermers en bodemverbeteraars en aandacht voor het dierenwelzijn) dan kan gesteld worden dat alle drie de aandacht van de overheid hebben. Duidelijk is dat sommige boeren zoeken naar een synthese tussen modernisering en milieuvriendelijk produceren.¹² Tegelijkertijd blijft de vraag zich opdringen of beide wel samen kunnen gaan. Het bouwen van megastallen waarbinnen het dierenwelzijn optimaal gegarandeerd kan worden, kan niet voorkomen dat deze minder milieuvriendelijk zijn dan door boerenorganisaties wordt voorgesteld.

Eén ding hebben de boeren aan het einde van de twintigste eeuw wel geleerd: het is absoluut noodzakelijk om voortdurend aandacht te blijven geven aan het imago van de agrarische sector. Daarmee slaagden zij erin de kijk van de Nederlander op de boer te beïnvloeden. Begin jaren vijftig bestond er, volgens enquêtes uitgevoerd onder de Nederlandse bevolking, nog een tamelijk negatief beeld over de sociale aspecten van het boerenbestaan. Dat veranderde in de decennia daarna. Waarom het beeld vlak na de oorlog zo overhelde naar de negatieve aspecten van het boerenbestaan, laat zich alleen verklaren uit de herinnering aan de jaren dertig. De crisis trof toentertijd de boeren hard en hun perspectief was weinig hoopvol. De stedeling was vervreemd van het boerenbestaan en kon zich nauwelijks nog een reëel beeld van het boerenleven voorstellen: boer en armoede dreigden synoniem te worden. De komst van nieuwe communicatiemiddelen verbeterde de blik van de stedeling op het platteland. Hiervoor werd al geconcludeerd dat het verschil tussen stad en platteland verminderde door de invloed van stedelijke waarden en normen, maar omgekeerd werkte dat dus ook. Dit leidde deels tot een romantisering van het boerenleven, zowel in negatieve als positieve zin. De versimpelde beelden over het boerenbestaan die via televisie en reclame de huiskamers binnenkomen, mijden vaak de geïndustrialiseerde werkelijkheid van de huidige agrarische sector. Toch kan in het algemeen gesteld worden dat het beeld van de Nederlanders over het boerenbestaan is geëvolueerd met de modernisering: de interesse verplaatste zich van het boer-zijn naar de

¹¹ J. Frouws, *Macht en mest. Een politiek-sociologische studie naar belangenbehartiging en beleidsvorming inzake de mestproblematiek in Nederland vanaf 1970* (Wageningen: Landbouwniversiteit Wageningen, 1994).

¹² Jan Bieleman, *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam: Boom 2008), 561.

boer als ondernemer.

Het beeld van het platteland en het imago van de boeren zijn altijd nauw verweven geweest. Een groot deel van het landschap op het platteland is geschapen door boeren. Zij zetten woest land om in cultuurlandschap. De modernisering heeft er ook toe bijgedragen dat de relatie tussen boer en platteland is veranderd. Er werd al gewezen op het sociaal-politieke aspect, namelijk dat de lokale betekenis van boeren duidelijk minder werd. Ook in ruimtelijk opzicht onderging de relatie tussen de agrarische sector en het platteland wijzingen. Door de grootschalige ruilverkaveling veranderde het landschap sterk. Het vooroorlogse kleinschalige boerenlandschap verdween. De verandering van het platteland in een efficiënt productielandschap bleek echter zijn grenzen te kennen. Het sloot niet aan bij de behoefte van een moderne urbane samenleving, die het platteland is gaan beschouwen als haar achtertuin. Vanaf de jaren tachtig was het definitief gedaan met het monopolie van de agrarische sector op het platteland. Hoewel boeren, ook al vanwege hun landbezit, een machtige positie bleven behouden, moesten zij de ruimte op het platteland toch gaan delen met natuurliefhebbers, recreanten en projectontwikkelaars. Elk van hen had (en heeft) zijn eigen belangen. Het betreft hier hoofdzakelijk een ruimtelijk probleem, ook al willen sommigen doen geloven dat het om de identiteit van het platteland gaat. De moderne industriële productiewijze in de veehouderij, die ruim 61 procent van de bedrijven omvatte in 2011, draagt er tegelijkertijd steeds meer toe bij dat de boer zich kan terugtrekken op zijn erf.¹³ Het creëren van landbouwparken, analoog aan industrieterreinen is wat dat betreft niet in alle opzichten een positieve ontwikkeling. Enerzijds scheidt dit nieuwe mogelijkheden voor andere hiervoor genoemde belanghebbenden, maar anderzijds verbreekt het ook de eeuwenoude band tussen boeren en platteland.

Het onderscheid tussen stad en platteland is in de laatste decennia, zeker in sociaal opzicht, verminderd. Problemen die ogenschijnlijk exclusief voor het platteland zijn, zoals krimp, doen zich ook voor in stedelijke gebieden, zoals Delfzijl en Heerlen. Er is volgens sommigen ook allang geen sprake meer van een eenduidig platteland in Nederland, hooguit van een virtueel platteland. Het betekent dat de boer zich zelf opnieuw moet positioneren in een uitbreidende urbane en sociale ruimte, dat wil zeggen aanpassen aan de stedelijke levensstijl.

Tot slot

De modernisering heeft de rol van de boer tussen markt en maatschappij veranderd. De industrialisatie van het productieproces en de economisering van het boerenbestaan hebben de boer veranderd in een moderne ondernemer, precies dat wat de moderniseerders in de naoorlogse jaren beoogden. De modernisering werd ingezet om de internationale concurrentiepositie van de Nederlandse agrarische

¹³ CBS, Landbouw; gewassen, dieren en grondgebruik naar hoofdbedrijfstype, regio 2011.

rische sector te kunnen waarborgen. Ook daarin is men geslaagd. Tegelijkertijd bepaalden de internationale markt en internationaal opererende TNC's als gevolg daarvan ook steeds meer de moderniseringsimpulsen. De markt haalde de moderniseerders van de jaren vijftig in.

De modernisering leidde er ook toe dat de boer op een andere manier moest gaan nadenken over zijn (soms haar) rol in de samenleving. In een dichtbevolkt land als Nederland is het platteland, hiervoor de natuurlijke habitat van de boer genoemd, geen eiland meer. Het is een integraal onderdeel geworden van het urbane systeem. Het gezin, dat binnen de agrarische sector wel een belangrijke economische eenheid bleef, paste zich aan bij de moderne waarden en normen van het stedelijke gezin. In politiek opzicht raakte de boer ontkoppeld van zijn lokale omgeving. Veel van zijn belangen werden op nationaal of zelfs op internationaal niveau beslist. Slechts de groep die de modernisering de rug toekeerde en op zoek ging naar alternatieve strategieën versterkte zijn binding met de regio.

De modernisering in al zijn positieve en negatieve effecten kan anno 2013 niet los worden gezien van de voorspelling dat in 2050 wereldwijd zo'n negen miljard monden gevoed zullen moeten worden. Dat verheft de noodzaak van verdere technologische vernieuwing in de agrarische sector bijna boven elke discussie. Tegelijkertijd kunnen we die vernieuwing echter niet loskoppelen van de ecologische effecten. Het steeds meer cultiveren van grond ten behoeve van de landbouw is een aanslag op het natuurlijke milieu van de aarde. Daarbij gaat het niet alleen om het verdwijnen van de tropische regenwouden, maar ook om de monotonisering van landschappen op lokaal niveau en de toepassing van te veel agrochemicaliën en agrofarmaceutica. De effecten die de modernisering van de landbouw heeft op het milieu zijn nog onvoldoende in kaart gebracht, ook vanuit historisch perspectief.